

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОВІДКОВО-ДОПОМІЖНИХ ОБЛІКІВ

Статтю присвячено дослідженню правових підстав використання криміналістичних довідково-допоміжних обліків Експертної служби МВС України. Проаналізовано поняття судової експертизи як необхідне у розумінні правових підстав та особливостей їх практичного застосування. Сформульовано сутність та природу використання довідково-допоміжних обліків під час розслідування кримінальних проваджень.

Ключові слова: довідково-допоміжні обліки, правові підстави, Експертна служба МВС України.

Статья посвящена исследованию правовых оснований использования криминалистических справочно-вспомогательных учетов Экспертной службы МВД Украины. Проанализировано понятие судебной экспертизы как необходимое в понимании правовых оснований и особенностей их практического применения. Сформулирована сущность и природа их использования при расследовании уголовных производств.

Ключевые слова: справочно-вспомогательные учеты, правовые основания, Экспертная служба МВД Украины.

The article devoted to the analysis of reference criminalistics database's legal causes. The concept of forensic examination was analyzed as necessary to understand legal causes and features of its applying. Their core and nature are formulated in the article.

Key words: criminalistics reference databases, legal causes, Expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. Питання про правові підстави використання криміналістичних довідково-допоміжних обліків в ході розслідування кримінальних правопорушень є дуже важливим, оскільки має здійснюватися у суворій відповідності до загальних засад кримінального провадження. Використання зазначених криміналістичних обліків є тісно пов'язаним із такою засадою кримінального провадження як законність. Об'єкти довідково-допоміжних обліків доволі часто використовуються експертами при проведенні експертних досліджень, слідчими та оперативними працівниками в ході слідчих (розшукових) дій. Разом із тим, їх використання, на перший погляд, знаходиться поза межами встановлених законом норм та може поставити під сумнів допустимість висновку експерта у якості доказу.

Стан дослідження. Теоретичним та практичним питанням використання усіх видів криміналістичних обліків у розслідуванні злочинів присвячені наукові роботи таких вчених, як Р. С. Белкін, В. В. Бірюков, Є. Д. Лук'янчиков, В. І. Пашко, С. А. Ялишев та інші. Проблема дослідження саме довідково-допоміжних обліків займалися Е. А. Разумов, А. Е. Волкова та деякі інші.

Метою та завданнями статті є визначення правових підстав використання криміналістичних довідково-допоміжних обліків під час розслідування кримінальних проваджень, через з'ясування їх сутності та природи.

Викладення основного матеріалу. За словами В. В. Бірюкова, довідково-допоміжні обліки – це «...колекції та каталоги різноманітних об'єктів, які використовуються як зразки для порівняння при проведенні експертиз і досліджень, а також у розшуковій діяльності для вирішення класифікаційних завдань» [1, с. 377]. «Предмети, матеріали, речовини, які частіше за все використовуються під час скоєння злочинів, а також інформація про джерела їх походження, про місце та спосіб виготовлення завжди становили професійний інтерес для криміналістів. До таких

об'єктів належать: вогнепальна та холодна зброя; боєприпаси та вибухові пристрої; типові знаряддя зламу й інструменти; деталі та частини виробів (фарне скло і протектори шин автотранспорту, підошви взуття та ін.), матеріали й речовини, зразки паперу, тканин, рослин тощо», - характеризує довідково-допоміжні обліки В. Ф. Волинський [2, с. 334].

Довідково-допоміжні обліки ведуться Експертною службою МВС України на центральному й регіональному рівнях та формуються за рахунок об'єктів і даних, які безпосередньо не пов'язані з подією злочину та отримані в результаті накопичення відомостей інформаційного характеру. Форми їх ведення можуть бути різноманітні – криміналістичні довідники, колекції, автоматизовані інформаційні системи (далі – АІС), картотеки, каталоги продукції фірм виробників та реалізаторів, тощо. Масиви обліків поповнюються об'єктами на протязі багатьох років з урахуванням потреб практики, а їх створенню передують узагальнення досвіду судово-слідчої та експертної практики разом з його теоретичним осмисленням.

Правовою основою створення, ведення та використання довідково-допоміжних обліків виступають нормативні акти трьох рівнів:

- закони України «Про Національну поліцію», «Про інформацію», «Про судову експертизу»;
- Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»;
- накази та інструкції, а саме Положення про Експертну службу МВС України, затверджене Наказом МВС України від 3.11.2015р. № 1343; Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України, затверджена Наказом МВС України від 10.09.2009 р. № 390 [3–8].

Одразу зазначимо, що внесення змін до закону України «Про судову експертизу» у 2017 році позитивно відобразилося саме на правових підставах використання об'єктів довідково-допоміжних обліків при проведенні експертних досліджень. Згідно з поточною редакцією Закону поняття судової експертизи було змінено. Так, в статті 1 цього закону зазначається, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [5]. Вбачається, що таке визначення судової експертизи не містить, а ні прямих, а ні опосередкованих вказівок та обмежень щодо використання тих чи інших об'єктів в ході експертного дослідження. З визначення прямо випливає, що особа, яка володіє спеціальними знаннями та уповноважена на проведення експертизи може використовувати будь-які об'єкти з метою надання висновку експерта. Отже, використання об'єктів з довідково-допоміжних обліків в ході проведення судових експертиз здійснюється із дотриманням законності, як однієї із засад кримінального провадження.

Варто зазначити, що попереднє визначення судової експертизи, як «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду» [9], вказувало, що висновок експерта може спиратися лише на вивчення наданих йому матеріальних об'єктів, перелік яких містить ст. 84 КПК України (показання, речові докази, документи, висновки експертів). Як видно, в цьому переліку відсутня згадка про можливість використання об'єктів довідково-допоміжних обліків під час експертизи. Окрім цього, об'єкти цих обліків згідно ст. 98 КПК України не відносяться й до речових доказів. Також, ст. 245 КПК України передбачено використання зразків для порівняльного дослідження в ході проведення експертиз [10]. Однак, об'єкти довідкових фондів не відносяться й до цієї категорії об'єктів судової експертизи.

Продовжуючи дослідження, правових підстав використання криміналістичних довідково-допоміжних обліків можна говорити про те, що при проведенні судових експертиз, об'єкти цих обліків використовуються експертами та слугують для встановлення і пізнання якісних ознак речового доказу, віднесення його до певної групи або роду предметів шляхом порівняння речового доказу із зразками предметів певного обліку або відомостями про предмети. В кінцевому результаті роботи з об'єктами тієї чи іншої колекції, каталогу визначається збіг або різниця родових ознак речового доказу. Оцінка встановленого збігу чи різниці дозволяє визначити належність чи неналежність речового показу до класу, роду або групи відповідних предметів обліку (наприклад, віднесення предмета до холодної зброї). За умови збігу певних ознак експерт використовує довідкову інформацію, що міститься в певному обліку, для відповіді на поставлені запитання у своєму висновку. В експертномудослідженні об'єкти довідково-допоміжних обліків виконують роль еталонів, яким відповідають або не відповідають речові докази, що досліджуються.

Формування довідково-допоміжних обліків проходить крізь велику наукову та організаційну роботу, яка виявляється у наступних напрямках:

- встановленні потреб експертів в обліку;
- визначенні призначення обліку;
- визначенні об'єму обліку та розробці її структури разом із методикою пошуку та системою кодування зразків та ін.

Важливим є те, що перед уміщенням об'єктів до масиву кожен з них досліджується експертами – вирізняються властивості та ознаки предметів, відомості про які важливі для вирішення експертних завдань [11, с. 103].

Питання про доцільність використання об'єктів довідково-допоміжних обліків у дослідженні вирішує безпосередньо експерт, це входить лише до його компетенції на відміну від інших об'єктів експертного дослідження (речових доказів та зразків для порівняльного дослідження, які залучаються до провадження чи вилучаються з нього згідно до передбаченої процесуальної форми). І можна говорити, що відомості, отримані експертом, є його спеціальними знаннями.

М. Г. Щербаківський констатує, що «спеціальні знання – це не правова систематизована інформація з різних галузей наукової та практичної діяльності, якою володіє обізнана особа в результаті навчання або практичного досвіду з певної спеціальності й має відповідні вміння та навички її застосування для вирішення завдань, пов'язаних з установленням для ухвалення уповноваженими особами процесуальних та організаційно-тактичних рішень у кримінальному провадженні» [12, с. 48].

Стосовно порядку поповнення масивів обліків, то вони формуються з об'єктів, що становлять інтерес для оперативно-службової, науково-дослідної та методичної діяльності, є речовими доказами за кримінальними провадженнями за якими закрито провадження і щодо яких є рішення суду про їх уміщення до колекцій, а також об'єктів, отриманих від установ, організацій та підприємств незалежно від форми власності [8].

Краще зрозуміти сутність та природу вказаного виду криміналістичних обліків можна через з'ясування їх безпосереднього призначення. Пункт 1.6.2. «Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» визначає, що довідково-допоміжні обліки призначені для використання об'єктів, уміщених до них, під час проведення експертних досліджень, створення науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи, підготовки орієнтовної інформації, узагальнення відомостей про причини й умови вчинення злочинів та інших правопорушень з метою запобігання їм.

Розглядаючи докладно кожен напрямок, що є вказаним в Інструкції, необхідно зауважити, що вище по тексту статті було розглянуто використання об'єктів, уміщених до довідково-допоміжних фондів, під час проведення експертних досліджень.

Однак, звернемо увагу ще на один важливий, на нашу думку аспект. Нами вбачається, що призначення обліків в контексті використання їх об'єктів в ході експертних досліджень, також виявляється в отриманні відомостей про ознаки та властивості «перспективних» об'єктів експертного дослідження. В даному випадку простежується тісний взаємозв'язок двох напрямів призначення – використання об'єктів обліку під час проведення експертних досліджень та підготовки орієнтовної інформації. Під підготовкою орієнтовної інформації за допомогою об'єктів довідково-допоміжних фондів розуміється надання співробітникам поліції довідкової інформації у вигляді пред'явлення об'єкта (об'єктів) в цілях їх розшуку: в натурі; наведення ілюстрацій з довідкової літератури чи каталогів продукції (напр., підшов взуття); автоматизованих інформаційних систем, тощо.

Якщо розглянути у якості прикладу проведення якісного підготовчого етапу такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, то добре виявляється вищезазначений взаємозв'язок. Отже, слідчий чи оперативний працівник за допомогою спеціаліста, виходячи з аналізу основних видів слідів, вилучених при огляді місця події, з використанням довідково-допоміжних картотек і колекцій визначають вид слідоутворюючих об'єктів, які варто шукати в ході обшуку. «У випадку виявлення слідів взуття, то за допомогою довідкової колекції визначається вид, розмір, малюнок підшви взуття й готуються фотознімки із зовнішнім виглядом того взуття, яке варто шукати при обшуку. За допомогою колекції знарядь злочину визначається тип і вид інструмента, основні параметри його робочої частини й конструктивні особливості, спосіб виготовлення, що потім використовується при його пошуку. Аналогічна процедура застосовується й до слідів одягу, слідів автотранспортних засобів, слідів застосування вогнепальної та холодної зброї, вибухових пристроїв, різноманітних мікрооб'єктів, слідів рукавичок, часток ґрунту, вузлів на мотузках і т.п.», – говорить

А. Е. Волкова [13, с. 73]. Важливо додати, що за умови перебування конкретного екземпляру предмету в натурній колекції (каталозі продукції, АІС), його можуть пред'явити зацікавленій особі для наглядного сприйняття з подальшим утворенням в неї уявного образу, який може бути успішно використано в ході проведення обшуку. Також, можуть виготовлені фотознімки потрібних предметів з наступним їх застосуванням при проведенні слідчої (розшукової) дії. В свою чергу, за результатами проведення обшуку виявлені за допомогою довідково-допоміжних фондів предмети (зброя, документи, наркотичні засоби, знаряддя злочину, тощо), в майбутньому стають об'єктами судових експертиз і можуть зіставлятися з об'єктами криміналістичних довідково-допоміжних обліків відповідно до методики проведення того чи іншого виду експертизи.

Стосовно таких напрямів практичного застосування довідково-допоміжних обліків, як створення науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи, узагальнення відомостей про причини й умови вчинення злочинів та інших правопорушень з метою запобігання їм, можна стверджувати, що: 1) їх натурні об'єкти можуть використовуватися для апробації нових методів та методик дослідження; 2) довідковий фонд полегшує навчально-методичну роботу із слідчими та суддями по ознайомленню них з можливостями судової експертизи, покращує рівень проведення занять із підвищення кваліфікації для експертів, слідчих, оперативних працівників; 3) натурні об'єкти використовуються для забезпечення сертифікаційних випробувань апаратури, що використовується при проведенні судової експертизи [14, с. 56].

Висновки. Усе вищевикладене дає нам підстави вбачати не процесуальну природу об'єктів довідково-допоміжних обліків, оскільки їх формування відбувається не під дією змін у середовищі, що спричинені подією злочину. Вони зберігаються в довідкових фондах судово-експертних установ та «очікують» на своє застосування. Залучення до процесу розслідування кримінальних правопорушень відбувається за необхідності вирішення експертних завдань чи досягнення цілей проведення слідчих (розшукових) дій.

Також, ми дійшли до висновку про те, що природа та сутність довідково-допоміжних обліків відповідає поняттю спеціальних знань експерта.

У процесі розслідування кримінальних правопорушень використання об'єктів довідково-допоміжних обліків відноситься до спеціальних знань експерта про ознаки і властивості об'єктів експертизи, а за своїм процесуальним положенням є спеціальними знаннями, якими володіє експерт.

Список використаних джерел:

1. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: монографія. Луганськ: РВС ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 664 с.
2. Криміналістика: учебник для студентов юридических вузов / А. Ф. Волынский, В. П. Лавров. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. 943 с.
3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 26.10.2017).
4. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 26.10.2017).
5. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 26.10.2017).
6. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 №8 / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97> (дата звернення: 26.10.2017).
7. Положення про Експертну службу МВС України: Наказ МВС України від 3.11.2015 р. № 1343 / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15> (дата звернення: 26.10.2017).
8. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України: Наказ МВС України від 10.09.2009 р. № 390 / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09> (дата звернення: 26.10.2017).
9. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII попередня редакція від 1.01.2017 / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/4038-12/ed20170803> (дата звернення: 28.10.2017).

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI / Верховна Рада України // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 26.10.2017).

11. Фатьянова В. О. Використання інформаційно-довідкових обліків при експертному дослідженні. *Вісник ЛДУВС*. 2007. Спец. вип. № 2. Ч. 3. С. 102–105.

12. Щербаківський М. Г. Загальні положення використання спеціальних знань під час розслідування злочинів. *Криміналістика: підручник: у 2 т. / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярської*. Харків: МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. Т. 1. С. 47–49.

13. Волкова А. Е. Використання інформаційно-довідкових обліків при проведенні слідчих дій. *Форум права*. 2008. № 1. С. 71–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_1_14

14. Волкова А. Э., Разумов Э. А. Информационно-справочные криминалистические учеты: теория, организация, использование. Сумы: ИПП «Мрія», 2013. 344 с.